

رمزگشایی از کلام قدسی در اثری ماندگار

آشنایی با مجموعه‌ی پنج جلدی «دائرةالمعارف قرآن» به ویرایش

جین دمن مک اولیف

حسن رضایی هفتادر

Encyclopaedia of
the
Qur'an
Volume Five Six

پیشگفتار:

تعالیم هدایت بخش قرآن از صدر اسلام تاکنون مورد توجه محققان علوم قرآنی قرار گرفته است. آنان حاصل پژوهش و تدبیرهای خود را پیرامون این کتاب آسمانی، در قالب کتاب‌ها و دایرةالمعارف‌ها به جهان علم عرضه کرده‌اند. از جمله آن‌ها دایرةالمعارف قرآن (Encyclopaedia of the Quran) بوده که در پنج جلد توسط انتشارات بریل در شهر لیدن (هلند) منتشر شده است. سر ویراستار این دایرةالمعارف، جین دمن مک اولیف، استاد تاریخ و ادبیات دانشگاه جرجتاون امریکا است که چهارتن از معروف‌ترین قرآن پژوهان و اسلام شناسان غربی، وی را در این راه یاری کردند. این چهارتن عبارتند از: کلوذ ژلیو، ویلیام گراهام و آندرو ریژین، شورای ویلیام گراهام، از دانشگاه هاروارد (امریکا)، و داد قاضی، از دانشگاه شیکاگو (امریکا)، آندرو ریبین، از دانشگاه ویکتوریا (کانادا). البته مونیخ برناردز و ولیچ من، از دانشگاه گرونینگن (هلند) و جان نواس، از دانشگاه کاتولیک لیون، هیات ویراستاران اصلی را یاری دادند.

همچنین هیات مشاوران این دایرةالمعارف عبارتند از: نصر حامد ابوزید، از دانشگاه لیدن (هلند)، محمد ارکون، از دانشگاه سوربن (فرانسه)، گرهارد بورینگ، از دانشگاه ییل (امریکا)، جرال هاتینگ، از دانشگاه لندن (انگلستان)، فرد لیمهاوس، از دانشگاه گرونینگن (هلند)، انگلیکا نیوپورت، از دانشگاه برلین (آلمان). هر یک از مقالات کوتاه یا بلند این دایرةالمعارف، نوشته‌ی یکی از محققان مسلمان یا غیر مسلمان است که در دانشگاه‌های اروپا، کانادا، امریکا و نیز برخی کشورهای اسلامی به تدریس و تحقیق در زمینه مطالعات قرآنی اشتغال دارند. از جمله مؤلفان مسلمان این دایرةالمعارف، می‌توان به نصر حامد ابوزید (مصری)، محمدعلی امیرمعزی (ایرانی)، محمد ارکون (الجزایری)، وائل حلاق (فلسطینی)، مستنصر میر (پاکستانی)، عبدالعزیز شادانیا (تانزانایی) و محسن ذاکری (ایرانی)، اشاره کرد.

همچنین شماری از قرآن پژوهان معروف غربی مانند، هربرت برگ، هریرت بوسه، فردریک دنی، هریرت آیزنشتاین، ریچارد مارتین، هارالد موتسکی، آندرو ریبین، آردی رین، مایکل سلز و

آلفورد ولیچ، تألیف بخشی از مقالات دایرةالمعارف قرآن را بر عهده داشته‌اند. طرح تدوین و انتشار دایرةالمعارف قرآن، نخستین بار در سال ۱۹۹۳ در ملاقات میان مک اولیف و بری بیرمان از مسوولان انتشارات بریل مطرح شده و بلافاصله پس از تأیید و قبول آن از سوی این انتشاراتی مهم، چهارتن از محققان قرآن پژوه غربی به نام های و داد قاضی، کلود ژلیو، ویلیام گراهام و آندرو ریژین، شورای ویراستاری این دایرةالمعارف را تشکیل دادند. اینان با دعوت از معروف ترین نویسندگان و محققان قرآنی در دانشگاه‌های سراسر جهان کوشیده‌اند کتابی مرجع در مطالعات قرآنی امروزی فراهم آورند که در این حوزه‌ی تخصصی، جدیدترین اطلاعات و پژوهش‌ها را به خوانندگان و علاقه‌مندان مباحث قرآنی ارائه دهد. این طرح، مشابه طرح انتشار دایرةالمعارف اسلام توسط همین ناشر در لیدن (هلند) است که به گونه‌ای بسیار وسیع‌تر، به تمامی مباحث و مطالعات اسلامی می‌پردازد. با این همه، نباید از یاد برد که مقالات دایرةالمعارف قرآن، همگی صرفاً از منظری قرآنی و یا مرتبط با قرآن تألیف شده‌اند، اما در دایرةالمعارف اسلام، نگاه مؤلفان

وسیع‌تر و کلی‌تر است و به همین جهت بسیاری از مداخل‌های دایرةالمعارف قرآن در دایرةالمعارف اسلام وجود ندارند. از آنجا که قصد سر ویراستار و هیات ویراستاری این دایرةالمعارف، تهیه‌ی دانش‌نامه‌ای جامع و مرجع در حوزه مطالعات قرآنی بوده است، اعتنای ایشان به مباحث قدیم و موضوعات جدید یکسان است. بر این اساس، مداخل‌های این دایرةالمعارف بر دوگونه‌اند: گونه‌ی نخست که اکثریت مقالات را تشکیل می‌دهند، به معرفی شخصیت‌های مهم، مفاهیم، مکان‌ها، ارزش‌ها و حوادث مهمی می‌پردازند که مستقیماً در خود قرآن به آن‌ها اشاره شده است و یا اموری هستند که اهمیت و ارتباط نزدیکی با متن قرآن دارند. نمونه‌ی آن‌ها مقالات ابراهیم، هارون، علی بن ابی‌طالب، کعب، ارتداد، تابوت عهد، عرفات، تدفین، بدر، بسمه، نسخ و جز آن است. دسته‌ی دوم از مقالات این دایرةالمعارف، به مباحث و موضوعات مهم حوزه‌ی مطالعات قرآنی می‌پردازند. چند نمونه از این دست مداخل‌ها عبارتند از: پژوهش‌های قرآنی معاصر، رایانه‌ها و قرآن، هنر، معماری و قرآن، کنترل موالید، باستان‌شناسی و قرآن

است (قرآن ۴:۱۶۳، ۴:۸۴). اگرچه او از پیامبران اولوالعزم نیست، اما چهره‌ای کم اهمیت نیز به شمار نمی‌رود.

داوود در قرآن

داوود دریافت کننده‌ی یک کتاب آسمانی مکتوب به نام زبور بود (قرآن ۴:۱۶۳، ۳۴:۱۰). او جالوت را کشت و خداوند پس از شاول، به او حکومت و حکمت (قرآن ۲:۲۵۱) عطا کرد که گهگاه به موهبت نبوت تفسیر می‌شود (مثلاً طبری، تاریخ، ج ۱، ۵۵۹). خداوند به داوود و پسرش سلیمان «دانش» (علم، قرآن ۲۷:۱۵) نیز داد که در این مورد، گهگاه به قدرت درک زبان پرندگان و جانوران تعبیر می‌شود. او به جانشینی خداوند در زمین (خلیفه فی الارض قرآن ۳۸:۲۶) منصوب شد، عنوانی که فقط به او و آدم داده شده است. داوود کافران قوم بنی اسرائیل را نفرین کرد (قرآن ۵:۷۸). مفسران معمولاً این آیه را به آیه‌ی ۱۶۶ سوره‌ی اعراف ربط می‌دهند: «بوزنگانی رانده شده باشید» (مثلاً طبری، مجمع، ج ۳، ۲۳۱). به او توانایی تمایز میان حق و باطل در هنگام قضاوت (فصل الخطاب قرآن ۳۸:۲۰) داده شد. خداوند آهن را برای او نرم ساخت و به او ساختن زره (قرآن ۲۱:۸۰، ۳۴:۱۰-۱) را آموخت تا امرار معاش کند. داوود دانست که خداوند او را در بوته‌ی آزمایش قرار داده است، آن‌گاه نماز به جای آورد و توبه کرد و خداوند او را بخشید (قرآن ۵-۳۸:۲۴)، بخشی الهی که مفسران به قصه‌ی کتاب مقدس از بنتشیا و ارویا مربوط دانسته‌اند (طبری، تفسیر، ذیل آیه‌ی ۳۸:۲۴)، ولی برخلاف تورات، قرآن صراحتاً به ارویا، بنتشیا یا دیگر زنان داوود یا به ایشالوم و دیگر پسرانش، به جز سلیمان، اشاره نمی‌کند. از اقامت داوود در حبرون و اورشلیم و درگیری‌های او با فلسطینیان نیز هیچ سخنی به میان نمی‌آید. سوره‌ی صاد (سوره‌ی ۳۸ قرآن) «سوره‌ی داوود» نیز نامیده می‌شود (هبه الله ابن سلامه، ناسخ، ۲۶۲). مفسران شرح می‌دهند که چون داوود در هنگام آموزش خواستن از خداوند به سجده رفت، به محمد دستور داده شد تا از او تقلید کند و در هنگام قرائت این سوره یک سجده بجای آورد (بخاری، صحیح، ج ۶، ۱۵۵).

داوود: تفاسیر قرآن و قصص انبیاء

ضرورت توضیح برخی اشارات مبهم قرآن، راه را برای ورود انبوه افسانه‌های مسیحی و یهودی موجود درباره‌ی داوود، که به آسانی در دسترس بودند باز کرد، به‌ویژه، تفسیرهای وعظی کتاب مقدس (تفسیر عهدین) و خرافات عوام فریبانه یهود (کتاب داستان سفر خروج) جلوه‌ی چشمگیری در تفسیر قرآن و متون نوظهور «قصص انبیاء» یافتند. یکی از مؤلفان صدر اسلام به نام وهب بن منبه (وفات ۱۱۰/۷۲۸ یا ۱۱۴/۷۳۲) منبع مهم روایات مربوط به داوود، به شمار می‌رفت. تصویر داوود در تفاسیر متأخر، دقیقاً مشابه تصویر او در منابع یهود (مثلاً، کتاب‌های وقایع آیام، میشنا، تلمود کتاب داستان سفر خروج) است. آن‌جا که او کاملاً بری از هر گونه گناه معرفی می‌شود. این قبیل روایات با نظریه‌ی اسلامی عصمت پیامبران که در قرون دوم/هشتم و سوم/نهم بسط یافت، سازگاری دارد و نویسندگان مسلمان

و زبان و خط عربی. در این هر دو دسته مقالات، هم اطلاعات و منابع کهن اسلامی، و هم تحقیقات، نظریات و متون جدید قرآنی، مدنظر بوده است.

بررسی مقالات نشان می‌دهد که مسوولان علمی دایرةالمعارف قرآن (EQ) در انتخاب و گزینش مؤلف، بر تخصص و زمینه‌ی تحقیقاتی هر یک از مؤلفان تأکید ورزیده و سعی داشته‌اند تا تألیف مقالات مهم را به کسی بسپارند که در آن زمینه صاحب‌نظر بوده و تألیفاتی علمی- پژوهشی داشته باشد. برای نمونه تألیف مقاله پراهمیت «اسباب النزول» به قرآن پژوه معروف انگلیسی، آندرو ریبین، سفارش داده شده که به‌صورت تخصصی در این موضوع به پژوهش پرداخته و پایان‌نامه‌ی دکتر وی با عنوان «متون اسباب‌النزول قرآنی: بررسی کاربرد و تحول آن» است. زاینه اشمیتکه مؤلف کتاب اندیشه‌های کلامی علامه حلی، نیز که به همراه مارتین مکدرموت و زیر نظر پروفیسور ویلفرد مادلونگ، تأثیر و تأثر و ارتباط آرا و اندیشه‌های متکلمان بزرگ شیعه با مکتب کلامی اعتزال را بررسی کرده، تألیف مقاله‌ی مهم «معتزله» را عهده‌دار شده است. در انتخاب و نامگذاری مداخل‌های این دایرةالمعارف شیوه‌ای رعایت شده است که در دایرةالمعارف اسلام سابقه ندارد. ویراستاران و هیأت علمی این دایرةالمعارف در نام‌گذاری مداخل‌ها، بنا را بر انگلیسی بودن واژه‌ها گذاشته‌اند و معروف‌ترین اصطلاحات واسامی اسلامی را بر مبنای تلفظ عربی‌شان آوا نگاری نکرده‌اند، بلکه همواره کوشیده‌اند تا حد امکان از معادل‌های انگلیسی و لاتین متداول در متون و ادبیات غربی استفاده کنند. مثلاً به‌جای نسخ (Nackh)، از Abrogation و به‌جای جای تشبیه (Tashbih)، از Anthropomorphism و به‌جای جاهلیت (Jahiliyya) از ترکیب Age of Ignorance استفاده کرده‌اند. ایشان حتی اسامی خاص و اعلامی چون آدم، ابراهیم، هارون، هابیل، قایل، یاجوج و ماجوج، و مانند آن‌را همانند دایرةالمعارف اسلام، بر اساس تلفظ عربی آوا نگاری نمی‌کنند، بلکه بر مبنای ادبیات کتاب مقدس، معادل‌های انگلیسی آن‌ها را به‌کار برده‌اند.

البته اگر اسم خاص یا اصطلاحی که به عنوان یک مداخل به‌کار گرفته شده، معادلی در زبان لاتین نداشته باشد، بر مبنای تلفظ عربی‌اش آوا نگاری شده است، مانند همه‌ی نام‌ها و اسامی خاص مربوط به حوزه اسلام نظیر، علی بن ابی‌طالب، ابوبکر، حمزه بن عبدالمطلب و فاطمه که در متون مقدس غریبان به‌کار نرفته و اصطلاحاتی نظیر جن، مصحف، معتزله، ناموس، حنیف، بربخ و بسمله که تنها در حوزه‌ی اسلام مطرح شده است. این روش هرچند برای غریبان مفهوم‌تر و مقبول‌تر است، این ایراد را دارد که از سیستم جامعی جهت ارجاع مداخل‌های هم‌معنا، بی‌بهره است. به لحاظ اهمیت نقطه نظرات مستشرقان پیرامون مباحث اسلامی، در این نوشتار ترجمه‌ی یکی از مقالات دایرةالمعارف مذکور تحت عنوان «داوود» ارائه خواهد شد. مؤلف مقاله‌ی داوود، در این دایرةالمعارف، اسحاق حسن است.

داوود: پادشاه بنی اسرائیل که شانزده بار در قرآن به او اشاره شده است. در قرآن، داوود حلقه‌ای از زنجیره‌ی انبیا و مقدم بر محمد

هیأت مشاوران ارشد در این دایرةالمعارف عبارتند از: نصر حامد ابوزید، از دانشگاه لندن (هلند)، محمد ارکون، از دانشگاه سوربن (فرانسه)، گرهارد بورینگ، از دانشگاه ییل (امریکا)، جرالد هاوینگ، از دانشگاه لندن (انگلستان)، فرد لیمهاوس، از دانشگاه گرونینگن (هلند)، انگلیکا لویورت، از دانشگاه برلین (آلمان)

- ۹- ن. ک: به مقاله‌ی «Adam and Eve» (آدم و حوا) در همین دایرةالمعارف.
- ۱۰- ن. ک: به مقالات «Justice and Injustice», «Decision» (عدالت و بی عدالتی، داوری) در همین دایرةالمعارف.
- ۱۱- ن. ک: به مقاله‌ی «Trial» (امتحان) در همین دایرةالمعارف.
- ۱۲- ن. ک: به مقالات «Forgiveness, Repentance and Penace» (غفران، ندامت و توبه) در همین دایرةالمعارف.
- ۱۳- ن. ک: به مقاله‌ی «Bowling and Prostration» (رکوع و سجده) در همین دایرةالمعارف.
- ۱۴- ن. ک: به مقاله‌ی «Mythic and Legendary Narratives» (داستان‌های افسانه‌ای و اسطوره‌ای) در همین دایرةالمعارف.
- ۱۵- ن. ک: به مقاله‌ی «Scripture and the Quran» (کتاب مقدس و قرآن) در همین دایرةالمعارف.
- ۱۶- ن. ک: به مقاله‌ی «Impeccability and Infallibility» (پاکی و عصمت) در همین دایرةالمعارف.
- ۱۷- ن. ک: به مقاله‌ی «Curruption» (تحریف) در همین دایرةالمعارف.
- ۱۸- ن. ک: به مقاله‌ی «Hadith and the Quran» (حدیث و قرآن) در همین دایرةالمعارف.
- ۱۹- ن. ک: نیز به مقاله‌ی «Prophets and Prophethood» (انبیاء و نبوت) در همین دایرةالمعارف.

کتاب شناسی اصلی

- عبدالله ابن مبارک، کتاب الزهد، ویراسته H.R. الاعظمی، بیروت، بدون تاریخ، ۴-۱۶۱، احمدبن حنبل، الزهد، قاهره ۱۹۸۷، ۲-۱۱، ۱۱۴، R.G. خوری، وهب بن منبه، (Codices arabici antique) I) ویسبادن ۱۹۷۲ (با کتاب شناسی)، همان Les Legendes prophetiques dans L' Islam depis Le Ierjusqu' au III' siecle de L' hegie (Codices arabici antique iii) ویسبادن ۱۹۷۸، ۲۴-۱۵۷، هبهالله بن سلامه، الناسخ و المنسوخ در، ج (در حاشیه ی واحدی، اسباب) قاهره ۱۳۱۶/۹-۱۸۹۸، ۲۶۲، ابن قدامالمقدیسی، کتاب التوابع، ویراسته A.Q. ارناووط، بیروت ۱۹۷۴، مجلسی، بحارالانوار، بیروت ۱۹۸۳، ج ۱۴، ۱-۶۴، ج ۲۴، ۳۹-۴۴، مقاتل، تفسیر، ج ۱، ۴۲۳، ج ۲، ۸-۴۳، ۸-۸۷، ۹-۲۹۸، ۶-۵۲۵، سبطبن الجوزی، مرات، ج ۱، ۹۲-۴۷۲، سیوطی، ۷، ۷۶-۱۴۸، طبری، تفسیر، ج ۵، ۷۶-۳۶۰، طبرسی، مجمع.

فرعی

- Judaism and Islam, A.Geiger مدرس ۱۸۹۸، ۵-۱۴۴، The convicted in th, E.Margoliouth Bible cleared from gult in the Talmut and Midrash Inciclopedia در ۱۹۴۹، F.A. مجتبیایی، Dawud، ۷-۶۰، Iranica، ج ۷، ۲-۱۶۱، R.paret، Dawud، در EIT، ج ۲، ۱۸۲، Y.Zakovitch Dravid from shepherd to messiah (عبری)، اورشلیم ۱۹۹۵، (مخصوصاً نک. ضمیمه ی A نوشته ی A.shinn، ۹۹-۱۸۱).

هم همین روایات را سرمشق خود قرار دادند. مثلاً در روایات اسلامی، بنتشیا نامزد اوریاست، ولی هنوز با او ازدواج نکرده است. داوود از او خواستگاری می‌کند و والدیش داوود، یعنی پادشاه را بر اوریا که جنگاوری بیش نیست، ترجیح می‌دهند. در دیگر روایات این داستان آمده است که بنتشیا طلاق گرفت یا بیوه شد و اوریا یک دم زنده شد تا به داوود بگوید که او را نه به خاطر هلاک کردنش، بلکه به خاطر ازدواج یا بیوه‌اش بخشیده است. خداوند از خطای داوود درگذشت (سبط بن الجوزی، مرآت الزمان، ج ۱، ۵-۴۸۴). قصه گویان مسلمان (قصاص جمع قاص) این افسانه‌ها را پذیرفتند و تصویر قدیمی تر داوود در کتاب سموئل و پادشاهان را رد کردند، آن‌جا که داوود به زنا محصنه و قتل متهم می‌شود. به علاوه، به نظر میرسد که این قبیل دگرگونی کلی در نگرش به داوود (و دیگر شخصیت‌های کتاب مقدس) در منابع یهود، یکی از مبانی این اتهام قرآن است که یهودیان تورات را تحریف کرده‌اند (قرآن ۲:۷۵، ۴۱، ۵:۱۳). تصویر داوود در نحله‌های مختلف اسلام، متفاوت است. مدونات حدیث اهل سنت که رسماً در قرن سوم / نهم گردآوری شدند، با نادیده گرفتن تمامی داستان‌های فوق الذکر، با کاربرد روایات منابع یهود (اسرائیلیات) به شدت مخالفت کردند. در این منابع داوود عمدتاً با نمازها، روزه‌داری‌ها، آوازاها و کارهای دستی‌اش به نمایش درمی‌آید. از طرف دیگر، روایات اهل تشیع بر عصمت کامل داوود اصرار می‌ورزند و اهل سنت را به خاطر بیان روایاتی که چهره‌ی ناکاملی از داوود ترسیم کرده‌اند، نکوهش می‌کنند (مجلسی، بحار، ج ۱۴، ۲۶). بالاخره، صوفیان داوود را نماد زهد دانستند و عبادت‌های زاهدانه و سخنان و افسانه‌های مربوط به توبه‌ی او را دهان به دهان نقل کردند. او به نمونه‌ی اعلائی تعبد بدل شد (مجتبیایی، داوود در EIT، ج ۲-۱۶۱). روایات مربوط به داوود بخش جدایی‌ناپذیر همه‌ی کتاب‌هایی است که اهمیت و قداست بیت‌المقدس (فضائل بیت‌المقدس) را می‌ستایند.

پی نوشت ها:

- ۱- محسن ذاکری (ایرانی) مؤلف مقاله «حکمت» در دایرةالمعارف قرآن بوده که راقم این سطور آن‌را ترجمه و در نشریه گلستان قرآن شماره ۱۷۶، سال هفتم، خرداد ۱۳۸۳ (۵. ش) منتشر شده است. «مترجم».
- ۲- مقاله هنر، معماری و قرآن به قلم گرابار است و توسط نگارنده‌ی این سطور ترجمه و در نشریه اسلام پژوهی، شماره اول، سال اول، پاییز و زمستان ۱۳۸۴ (هش) منتشر شده است. (م).
- ۳- برای اطلاع بیشتر از دایرةالمعارف قرآن: ن. ک، به مقاله «آشنایی با دایرةالمعارف قرآن» مرتضی کریمی نیا، نشریه گلستان قرآن، شماره ۸۶، آبان ۱۳۸۰ (هش)، «انتشار جلد سوم دایرةالمعارف قرآن» (EQ)، علیرضا بهار دوست، نشریه کتاب ماه دین، شماره ۷۳، ۱۳۸۲ (هش)، پیشگفتار دایرةالمعارف قرآن (م).
- ۴- ن. ک: به بحث «جالوت» در همین دایرةالمعارف.
- ۵- ن. ک: به مقاله‌ی «Kinges and Rulers» (سلاطین و والیان) در همین دایرةالمعارف.
- ۶- ن. ک: به بحث «طالوت» در همین دایرةالمعارف.
- ۷- ن. ک: به مقاله‌ی «Knowledge and Learning» (دانش و آموزش) در همین دایرةالمعارف.
- ۸- ن. ک: به مقاله‌ی «Caliph» (خلیفه) در همین دایرةالمعارف.